WORLD CONFERENCE ON STUDENT - CENTERED LEARNING APPROACHES

O‘ZBEK MILLIY MUSIQASIDA IJROCHILIK BEZAKLARINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI VA ULARNI NOTA YOZUVIDA IFODALASH MUAMMOLARI

Yuldashev Jahongir

O‘zbekiston davlat konservatoriyasi

“Xalq cholg‘ularida ijrochilik” bo‘limi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘zbek milliy musiqa ijrochiligida muhim badiiy-ifodaviy vosita sifatida namoyon bo‘ladigan ijrochilik bezaklarining o‘ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi. Ijrochilik bezaklarining milliy musiqa tafakkuri, ijro uslubi va musiqiy obrazni shakllantirishdagi o‘rni yoritiladi. Shuningdek, nola, qochirim, kashish, molish, sayqal kabi ijrochilik hodisalarining musiqiy mazmunni ifodalashdagi vazifalari ko‘rib chiqiladi. Maqolada milliy ijrochilik bezaklarini an’anaviy nota yozuvi vositalari orqali qayd etish jarayonida yuzaga keladigan muammolar tahlil qilinib, ijro jarayonining nozik jihatlarini nota matnida aniq va tushunarli ifodalash masalasi ilmiy jihatdan asoslanadi. Tadqiqot natijalari o‘zbek milliy musiqa ijrochiligidagi bezaklarni tizimlashtirish va ularni takomillashtirilgan notalashtirish usullarini ishlab chiqish uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Kalit so‘zlar: O‘zbek milliy musiqasi, ijrochilik bezaklari, nola, qochirim, kashish, molish, sayqal, nota yozuvi, notalashtirish, milliy cholg‘ular, ijro uslubi.

Abstract: This article analyzes the specific features of performance ornaments as important artistic and expressive means in Uzbek national music performance. It examines the role of performance ornaments in shaping national musical thinking, performance style, and musical imagery. The study also considers such performance phenomena as nola, qochirim, kashish, molish, and sayqal, focusing on their expressive functions. Particular attention is paid to the difficulties that arise when Uzbek national performance ornaments are represented through conventional musical

notation. The article substantiates the need to develop more accurate and comprehensible approaches to representing subtle performance features in written notation. The findings may serve as a theoretical basis for systematizing Uzbek performance ornaments and developing improved methods of musical notation.

Keywords: Uzbek national music, performance ornaments, nola, qochirim, kashish, molish, sayqal, musical notation, notation, national musical instruments, performance style.

Аннотация: В статье анализируются особенности исполнительских украшений как важных художественно-выразительных средств узбекского национального музыкального исполнительства. Рассматривается их роль в формировании национального музыкального мышления, исполнительского стиля и музыкального образа. Особое внимание уделяется таким исполнительским явлениям, как нола, кочирим, кашиш, молиш и сайкал, а также их выразительным функциям. Анализируются проблемы, возникающие при фиксации национальных исполнительских украшений средствами традиционной нотной записи. Обосновывается необходимость более точного и понятного отражения тонких особенностей исполнительского процесса в нотном тексте. Полученные результаты могут служить теоретической основой для систематизации исполнительских украшений и разработки усовершенствованных способов их нотирования.

Ключевые слова: Узбекская национальная музыка, исполнительские украшения, нола, кочирим, кашиш, молиш, сайкал, нотная запись, нотирование, национальные музыкальные инструменты, исполнительский стиль.

O‘zbek milliy musiqa ijrochiligi ko‘p asrlik ijodiy va ijrochilik tajribasi davomida shakllangan murakkab badiiy tizimlardan biridir. Mazkur tizimning o‘ziga xosligini belgilovchi muhim jihatlardan biri ijrochining musiqiy matnga munosabati,

asarni milliy ijro an’analari, ustoz-shogird tajribasi va individual ijrochilik mahorati asosida talqin qilishidir[1].

Milliy ijrochilikda asosiy melodik chiziq ko‘pincha turli bezaklar, nola, qochirim, kashish, molish, sayqal va boshqa ijroviy usullar orqali boyitiladi. Bunday vositalar kuyning shunchaki tashqi bezagi bo‘lib qolmay, uning ohangdorligi, ta’sirchanligi, milliy xususiyati va ijrochilik uslubini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi[2].

Ijrochilik bezaklarining aksariyati og‘zaki-an’anaviy ijrochilik tajribasi orqali shakllanganligi sababli ularni yozma nota tizimida qayd etish alohida ilmiy muammoni yuzaga keltiradi. Chunki nota yozuvi, avvalo, musiqiy tovushning balandligi, davomiyligi, ritmik tuzilishi va boshqa asosiy parametrlarini qayd etishga xizmat qilsa, ijro jarayonidagi ayrim nozik intonatsion va texnik harakatlarni to‘liq ifodalash qo‘shimcha vositalarni talab qilishi mumkin.

Shu nuqtayi nazardan, o‘zbek milliy musiqasida ijrochilik bezaklarining o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlash, ularning ijrodagi funksiyalarini o‘rganish hamda nota yozuvida ifodalash imkoniyatlarini tahlil qilish dolzarb ilmiy masalalardan biridir.

Musiqiy bezaklar umumiy musiqashunoslikda asosiy melodik materialni turli ohangiy, ritmik va intonatsion vositalar bilan boyituvchi ijroviy elementlar sifatida qaraladi. Biroq o‘zbek milliy musiqa ijrochiligida bezak tushunchasi faqat umumiy melizm tushunchasi bilan chegaralanmaydi. U milliy ijro uslubi, musiqiy tafakkur va muayyan cholg‘uning ijro imkoniyatlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan murakkab hodisadir.

O‘zbek ijrochilik amaliyotida bezaklar ko‘pincha muayyan ijrochilik maktabi, asarning janri, xarakteri, cholg‘uning imkoniyatlari va ijrochining individual uslubi bilan bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. Shu sababli bir xil nom bilan ataladigan bezak turli ijrochilar tomonidan turlicha talqin qilinishi yoki ijro jarayonida turli intonatsion xususiyatlarga ega bo‘lishi mumkin.

[1] Fitrat A. O‘zbek klassik musiqasi va uning tarixi. – Toshkent: Fan, 1993. – B. 55.
[2] Matyoqubov O. Maqomot. – Toshkent: Musiqa, 2004. – B. 400.

Nola va qochirim kabi ijroviy vositalar bunga yaqqol misol bo‘la oladi. Ular kuyga hissiylik va ta’sirchanlik berish bilan birga, ijrochining milliy uslubini namoyon etishda ham muhim vosita hisoblanadi. Bezaklarning bunday xususiyati ularni faqat yordamchi element sifatida emas, balki musiqiy mazmunni shakllantirishda ishtirok etuvchi ijroviy hodisa sifatida o‘rganishni talab qiladi.

Ijrochilik bezaklarining yana bir muhim xususiyati — ularning asosiy melodik material bilan uzviy bog‘liqligidir. Bezak asosiy tovush yoki kuy harakatiga nisbatan hosil bo‘lib, uning ifodaviy imkoniyatlarini kengaytiradi. Shuning uchun bezakni tahlil qilishda uning qaysi tovushga tegishli ekanligi, qanday yo‘nalishda harakatlanishi, qancha davom etishi va ijroda qanday vazifa bajarishi hisobga olinishi kerak.

O‘zbek milliy musiqa ijrochiligida bezaklarning qo‘llanishi vokal va cholg‘u ijrochiligida turlicha namoyon bo‘ladi. Xonandalikda ovozning tabiiy imkoniyatlari, nafas, talaffuz va intonatsiya muhim ahamiyatga ega bo‘lsa, cholg‘u ijrochiligida cholg‘uning tuzilishi, tovush hosil qilish usuli, barmoq harakati va zarb texnikasi asosiy omillardan hisoblanadi.

Mizrobli torli cholg‘ulardan biri bo‘lgan qashqar rubobi ijrochiligida bezaklar tovushning balandligi va davomiyligi, intonatsion harakati, barmoq texnikasi hamda mizrob zarbi bilan uzviy bog‘liq holda yuzaga keladi. Ayrim bezaklarda asosiy tovushga yaqin yordamchi tovushlardan foydalanish kuzatilsa, boshqa holatlarda tovushni sirpantirish, cho‘zish, tebrantirish yoki boshqa ijroviy harakatlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Qashqar rubobi ijrochiligida bezakning qanday ijro etilishi nafaqat yozilgan nota belgilariga, balki ijrochining amaliy tajribasi va muayyan ijro maktabiga ham bog‘liq bo‘lishi mumkin. Shu sababli bir xil nota matni turli ijrochilar tomonidan ayrim ijroviy tafsilotlarda farqli tarzda talqin qilinishi ehtimoldan xoli emas.

Bundan tashqari, dutor, tanbur, nay, g‘ijjak va boshqa milliy cholg‘ularda ham ijrochilik bezaklari o‘ziga xos ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladi. Demak, bezaklarni

tadqiq etishda faqat ularning nomini emas, balki ijro mexanizmi, intonatsion yo‘nalishi, ritmik davomiyligi, tovush hosil qilish usuli va muayyan cholg‘uning texnik imkoniyatlarini ham hisobga olish zarur[3].

Og‘zaki an’anaga asoslangan ijrochilikda bezaklarning katta qismi ustoz-shogird munosabatlari orqali amaliy tarzda o‘zlashtiriladi. Shogird bezakning nomi bilan birga uning qanday ijro etilishini bevosita eshitish, kuzatish va takrorlash orqali egallaydi[4]. Bu esa ijrochilik bezaklarini yozma shaklda aniq qayd etish masalasini yanada muhimlashtiradi.

Nota yozuvi musiqiy asarning melodik va ritmik tuzilishini saqlash, uni avloddan-avlodga yetkazish hamda ijrochilar o‘rtasida musiqiy axborot almashinuvini ta’minlashda muhim vositadir[5]. Shu bilan birga, og‘zaki ijrochilik an’analarida shakllangan ayrim nozik ijroviy xususiyatlarni standart nota belgilarida to‘liq ifodalash har doim ham oson emas.

G‘arb nota yozuvi tizimida shakllangan trel, mordent, gruppetto, forshlag kabi belgilar ayrim ijroviy bezaklarni ifodalash imkonini beradi. Biroq mazkur belgilar o‘zbek milliy ijrochiligida mavjud bo‘lgan barcha bezaklarning ijro xususiyatlarini bir xil aniqlikda ifodalab bera olmaydi. Chunki milliy ijrochilikdagi ayrim bezaklar faqat tovushlar ketma-ketligi emas, balki tovushning ichki harakati, intonatsion yo‘nalishi, zarb xususiyati yoki ijrochining texnik harakati bilan bog‘liq bo‘ladi.

Masalan, qashqar rubobida bir qarashda oddiy ko‘rinadigan nota amaliy ijro jarayonida mizrob harakati va chap qo‘l texnikasi bilan bog‘liq bir necha nozik ijroviy harakatlar orqali talqin qilinishi mumkin. Bunday holatda nota matnida faqat asosiy tovushni ko‘rsatish ijroning barcha muhim tafsilotlarini yetarli darajada aks ettirmasligi mumkin.

Shu sababli ijrochilik bezaklarini notalashtirishda quyidagi mezonlarga e’tibor berish zarur:

– bezakning aniq ijro mexanizmini belgilash;

[3] Fitrat A. *O‘zbek klassik musiqasi va uning tarixi*. – Toshkent: Fan, 1993. – B. 52–56.
[4] Rajabov I. Xalq musiqasi va ijrochilik an’analari. – Toshkent: O‘qituvchi, 1985. – B. 152.
[5] Matyoqubov O. *Maqomot*. – Toshkent: Musiqa, 2004. – B. 224.

- bezakning asosiy melodik tovush bilan munosabatini aniqlash;
- uning ritmik va vaqt davomiyligini hisobga olish;
- intonatsion yo‘nalishini ko‘rsatish;
- muayyan cholg‘uning ijro imkoniyatlarini hisobga olish;
- nota belgisining ijrochi uchun tushunarli bo‘lishini ta’minlash;
- bir xil belgi bir xil ijroviy hodisani anglatishini ta’minlash.

Demak, ijrochilik bezaklarini notalashtirish faqat grafik belgilarni tanlash masalasi emas. Bu jarayon ijro amaliyoti, musiqiy tafakkur, cholg‘u imkoniyatlari va nota yozuvi o‘rtasidagi munosabatni ilmiy asosda o‘rganishni talab etadi.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlab o‘tish joziki, o‘zbek milliy musiqa ijrochiligidagi bezaklar milliy ijro uslubining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, musiqiy asarning ohangiy mazmuni, emotsional ta’sirchanligi va individual ijro xususiyatlarini shakllantirishda muhim vazifa bajaradi. Nola, qochirim, kashish, molish, sayqal kabi ijroviy vositalar milliy musiqiy tafakkurning o‘ziga xos ko‘rinishlarini namoyon etadi.

Tadqiqot natijasida ijrochilik bezaklarini faqat umumiy melizm tushunchasi doirasida o‘rganish yetarli emasligi aniqlandi. Ularning ijro mexanizmi, intonatsion xususiyati, ritmik davomiyligi, cholg‘u imkoniyatlari va ijro uslubi bilan aloqasi ham hisobga olinishi lozim.

Shuningdek, mavjud nota yozuvi vositalari o‘zbek milliy ijrochiligidagi barcha nozik bezaklarni har doim ham to‘liq va bir ma’noli tarzda ifodalash imkonini bermasligi kuzatiladi. Shu sababli ijrochilik bezaklarini ilmiy jihatdan tasniflash va ularni nota yozuvida aniqroq aks ettirishning yangi uslubiy imkoniyatlarini izlash dolzarb vazifalardan biridir.

Mazkur xulosalar o‘zbek milliy musiqasida ijrochilik bezaklarini notalashtirishning takomillashtirilgan va innovatsion tizimini ishlab chiqish uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Kelgusida ushbu yo‘nalishda ijrochilik bezaklarini tizimlashtirish, ularning nota yozuvidagi ifodasini takomillashtirish hamda

ishlab chiqilgan yondashuvlarni milliy cholg‘u ijrochiligi va musiqa ta’limi amaliyotiga tatbiq etish imkoniyatlari mavjud.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Fitrat A. O‘zbek klassik musiqasi va uning tarixi. – Toshkent: Fan, 1993.
2. Akbarov I. Musiqa lug‘ati. – Toshkent, 1986.
3. Matyoqubov O. Maqomot. – Toshkent.
4. O‘zbek milliy musiqa ijrochiligi va milliy cholg‘ular bo‘yicha ilmiy-uslubiy tadqiqotlar.